

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2025 Vol. 1

**tsuull.uz
goldenscripts.tsuull.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2025 Vol. 1

tsuull.uz

goldenscripts.tsuull.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)

Isa Habibeyli (Ozarbayjon)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Vahit Turk (Turkiya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Nazef Shahrani (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Muhammadjon Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkiya)

Qosimjon Sodiqov

Zulxumor Xolmanova

Mustafa O'ner (Turkiya)

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Kimura Satoru (Yaponiya)

Imran Ay (Turkiya)

Aftondil Erkinov

Nadir Mamadli (Ozarbayjon)

Rashid Zohidov

Otabek Jo'raboyev

Bulent Bayram (Turkiya)

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

Oysara Madaliyeva

Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Tanju Seyhan**

Babur Şah ve Aruz İmlası 4

Gholamreza RazmiNevai ile Arif Erdebılı'ye Dayanarak
Ferhad'ın Kimliğine dair bir Hipotez 18**Ozoda Tojiboyeva**"Favoyid ul-kibar" devoni nusxalarida
g'azal butunligining saqlanishi 43**Dilnoza Rustamova**Alisher Navoiy toshbosma devonlarining
mo'tabar qo'lyozmalar bilan matniy-qiyosiy
tadqiqi 54**ADABIYOTSHUNOSLIK****Boqijon To'xliyev**Nasimiy va Navoiy she'riyatining g'oyaviy
mushtarakligi 72**Qodirjon Ergashev**"Maxzan ul-asror"ning o'ziga xosligi va
g'oyaviy-estetik mohiyatiga doir 85**LINGVISTIKA****Samixon Ashirboyev**Alisher Navoiy nasriy asarlarida uyushiq
kengaygan kesimlarning sintaktik-semantik
xususiyatlari 98**Baxtiyor Abdushukurov**

So'z o'zlashtirish an'anasi 108

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madalieva

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Tanju Seyhan**

Babur Shah and Aruz Spelling 4

Gholamreza RazmiBased on Nevai and Arif Ardabili a Hypothesis
about the Identity of Ferhad 18**Ozoda Tojiboyeva**The Preservation of Ghazal Integrity in the
Manuscript Copies of the *Fawāyid al-Kibār*
Dīvān 43**Dilnoza Rustamova**Textual-Comparative Study of Alisher Navoi's
Lithographed Divans with Reliable
Manuscripts 54**LITERATURE****Bokijon Tukhliev**The Ideological Commonality of Nasimi
and Navoi's Poetry 72**Qodirjon Ergashev**On the uniqueness and ideological and
aesthetic essence of *Makhzan ul-Asror* 85**LINGUISTICS****Samikhon Ashirboev**The Syntactic-Semantic Characteristics of
Coordinated Extended Predicates in the
Prose of Alisher Navoi'i 98**Bakhtiyar Abdushukurov**

The Tradition of Lexical Borrowing 108

Alisher Navoiy toshbosma devonlarining mo'tabar qo'lyozmalar bilan matniy-qiyosiy tadqiqi

Dilnoza Rustamova¹

Abstrakt

Ushbu maqola Navoiy toshbosma devonlarining matniy-qiyosiy tadqiqiga bag'ishlangan. Matnlar qiyosi "Badoye' ul-bidoya"ning Toshkent nusxasi (inv. 216) va Darvesh Muhammad Toqiy ko'chirgan Istanbul To'pqopi saroy kutubxonasida saqlanayotgan Navoiy kulliyoti (Revan 808) hamda Davlat adabiyot muzeyi fondida saqlanayotgan shoir devonlari-ning №872, 306, 771, E.6, 237, 248, 229, 944, 912, 22, 219, 220, 18, E.19 toshbosma nusxalari asosida amalga oshirilgan. Natijada bir qancha matniy farqlanishlar aniqlangan va ularning kelib chiqish sabablariga to'xtalangan.

Kalit so'zlar: *qo'lyozma manba, toshbosma devon, kotib, noshir, "Qaro ko'zum", g'azal, radif.*

Kirish

Navoiy lirik asarlarining sahih matnini yaratish qo'lyozma, toshbosma manbalar va joriy nashrlarni kompleks tarzda tekshirishni taqozo etadi. Bunda shoir yashagan davr hamda o'rtadagi besh yuz yillik masofa ijodkor adabiy merosining qay darajada o'zgarishlarga uchragani, asl matn qanchalik saqlanib qolgani yoxud uzoqlashilganiga oid ma'lumotlar manbalarni qiyoslash orqali yuzaga chiqadi. Zotan, akademik D.Lixachev "...har bir asar muallifning boshqa asarlari bilan bog'liq holda, to'plamlar, davriy nashrlar, arxivlarning bir qismi, o'z davri adabiyoti bilan o'zaro aloqada bo'lishini yozar ekan, izolyatsiya qanchalik kam bo'lsa, asar matnining tarixini tiklashga shunchalik imkoniyat bo'ladi", deb hisoblaydi [Лихачев 1964, 61].

Toshbosma devonlardagi she'rlarning matnlarini noyob qo'lyozmalar bilan solishtirish natijasida farqlanishlar kuzatiladi.

¹Rustamova Dilnoza Ahmad qizi – Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi ilmiy xodimi.

E-pochta: dilnozaahmadqizi@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-5422-9915

Iqtibos uchun: Rustamova, D. A. 2025. "Alisher Navoiy toshbosma devonlarining mo'tabar qo'lyozmalar bilan matniy-qiyosiy tadqiqi". *Oltin bitiglar* 1: 54 – 71.

1. So'z va so'z birikmalarini o'zgartirgan farqlar

Navoiy terma devonlaridagi so'z va birikmalarining farqlanish holatlari boshqa o'zgarishlarga qaraganda ko'proq uchraydi. "Qaro ko'zum..." Navoiy ijodiy evolyutsiyasining boshlanish davriga tegishli barcha zamonlarda mashhur va eng ko'p tahlil, talqin qilingan g'azallaridan biridir. Uning matni shoir hayotligida dastlab "Ilk devon", keyinchalik "Badoye' ul-bidoya", so'ngida "G'aroyib ussig'ar"dan o'rin olgan bo'lsa, XX asrdagi toshbosma devonlarda ham faol she'rlardan sanalgan. G'azalning, asosan, 1900 - 1910-yillardagi nashrlarga kirganligi kuzatiladi. Asar matni xattot Ali ibn Nur tomonidan 1486-yilda Hirotda kitobat qilingan "Badoye' ul-bidoya"ning Toshkent nusxasi (inv. 216) va Darvesh Muhammad Toqiy ko'chirgan Istanbul To'pqopi saroy kutubxonasida saqlanayotgan Navoiy kulliyoti (Revan 808)¹ bilan qiyoslanganda, ayrim juz'iy o'zgarishlarga uchragani, bu esa mazmunga jiddiy ta'sir ko'rsatmagani anglashiladi. Bunday o'zgarishlarning asosiy qismi qo'shimchalarning turli shaklda qo'llanilishi bilan sodir bo'lgan. Xususan, 220-raqamli devonning 1-, 2-baytlari:

قرا كوزوم كیل مردم لیغ ایمدی فن قیلغیل
كوزوم قراسیغا مردم کیبی وطن قیلغیل
یوزونگ گلیغا کونگل روضه سین یا ساب گولشن
قدینگ نهالیغا جان گلشنین چمن قیلغیل.

shaklida berilgan. Mazkur misralar 216 va 808 raqamli qo'lyozma bilan qiyos qilinganda *مردوملوغ* so'zi *مردوملیغ* tarzida xato ko'chirilgani ma'lum bo'ldi. *قراسیدا* so'zi №6, №229, №912 devonlarda, *قراسیگا*, 219N^o nusxada *قراسیغا* shaklida yoki 6-baytdagi *تامیدا* so'zining *تامیغا* bo'lib kelishi esa mantiqan xato emas. Zero, boshqaruvchi fe'lning xarakteri bilan bog'liq holda jo'nalish kelishigining o'rin-payt kelishigi o'rnida qo'llanilish holatlari eski o'zbek tilida uchrab turadi [Абдурахмонов 2008. 98]. Qolaversa, 1905 - 1917-yillar adabiy tilida, xususan, Behbudiyning "Padarkush" dramasida ham "-da"-ning "-ga" bilan almashgani "... usuli jadida maktabigami o'qiydur, yoinki eski maktabga?" shaklida o'z aksini topgan [Бехбудий 2021, 96]. 2-baytdagi *гліга* so'zi 5- *baytdagi* *وصلیغا* so'zining *deb* berilishini esa XX asr boshlarida imlo qoidalarining unifikatsiya qilinmaganligi bilan izohlash mumkin.

یا ساب birikmasining №912 va №219 nusxalarda *یا ساب* "Chor devon"ning Xiva matbaasidagi matnida esa *یا سار* shaklida

¹ Keyingi toshbosma matnlar ham aynan shu manbalar bilan qiyoslanganda inventar raqamlarini ko'rsatish bilan kifoyalaniladi.

kelishi jumla ma'nosiga biroz ta'sir ko'rsatgan [Chor devon №10293]. Baytning ikkinchi misrasidagi buyruq maylini bildirgan "qilg'il" radifi o'zidan oldingi fe'lni ham shu ma'noda kelishini talab etadi. Ya'ni Najmiddin Komilov talqin qilganidek, "Ey yor, ko'nglimning bog'ini yuzingning guli uchun gulshan qil, jonimning gulshanini esa qading niholi uchun chaman qilgin" [Комилов 2012, 175]. Ravishdosh "-b" yoki o'tgan zamon sifatdosh "-r" qo'shimchasi esa bu ma'noga putur yetkazadi.

"Qaro ko'zum..." g'azali tahlillarining qiyosiy-tanqidiy tadqiqini amalga oshirgan adabiyotshunos N.Jumaxo'ja B.Do'st-qorayev talqinini berayotib "yasab" so'ziga duch keladi va havolada uni "...nazarimizda, bu shunchaki anglashilmovchilik", deb izohlaydi [Жумахўжа 2021, 209]. Ammo bu holatning bir necha nashrlarda ham uchrashi "shunchaki anglashilmovchilik" emas, atay o'zgartirilgan deb qarashga undaydi. Masalan, Xislat o'z zamonasining ardoqli hofizi Mullo To'ychi Toshmuhammedovga bag'ishlab 1912-yilda tuzgan "Armug'oni Xislat" bayozida "Shashmaqom"ning "Ushshoq" kuyida aytilgan "Qaro ko'zum" matnida ham باساب shaklida kelgan. Mullo Sayidxo'ja 1910-yil Buxoroda ko'chirgan №219 va Mullo Yo'ldosh 1914-yilda Toshkentda kitobat qilgan №912 nusxalarning bayoz bilan vaqtlari bir-biriga yaqindir. Ehtimol, ular tayangan manba o'xshash yoki ayni bo'lgan. Ammo N.Jumaxo'ja ta'kidlaganidek, "mumtoz asarlar matniga kiritiladigan har qanday o'zgartirish ilmiy jihatdan asoslantirilishi shart" [Жумахўжа 2021, 59]. Asos bo'lmagan holatda matn mazmuni aniqligiga soya solishi mumkin. Shunga qaramay, yuqorida keltirilgan farqlanishlar asar mazmuniga jiddiy ta'sir ko'rsatmagan deyish mumkin.

№229 va №912 toshbosma devonlardagi "Qaro ko'zum..."-ning so'nggi bayti:

نوایی انجمنی شوق جان ارا توزسانگ
انینگ باشاغلیغ اوقین شمع انجمن قیلغیل

kotiblarning e'tiborsizligi sabab tushirib qoldirilgan.

Ma'lumki, Navoiy devonlaridagi g'azallarning to'rtidan uch qismi, balki undan ham ko'prog'i, ishq mavzusi bilan bog'liqdir [Хайитметов 2015, 122]. Toshbosmalardagi eng ko'p takrorlanadigan she'rlarni ham muhabbat mavzusidagilari tashkil qiladi.

Xususan, o'n to'rtta toshbosma devondagi g'azallar solishtirilganda, an'anaviy hamd va na't she'rlaridan so'ng, asosan, oshiq ishq tavsifiga bag'ishlangan asarlar o'rin olgan. Ulardan xalq orasida mashhur, yod olingani, qo'shiq qilib kuylangani, shubhasiz, "Badoye'ul-bidoya" devonidan olingan oshiq va ma'shuq dialogiga asoslangan

“Sanga” radifli g‘azaldir. Ushbu asar biz tadqiq etayotgan terma devonlarning barchasida mavjud. Uning ikkinchi bayti №216 va №808 qo‘lyozma nusxalarda quyidagicha:

هر نچا دیدیم کی کونکوندین اوزای سیندین کونگل
وه کی کونکوندین بتراک مبتلا بولدوم سنگا.

№872, №306, №771, №19, №219, №220 toshbosma nusxalarda esa mana bu tarzda:

وه نچا دیدیم کی کونکوندین اوزای سیندین کونگل
وه کی کونکوندین بتراق مبتلا بولدوم سنگا

ko‘chirilgan. Ko‘ringanidek, baytlar orasida ikki farq mavjud. Ulardan biri shakliy – بتراک ning davr tili talaffuziga moslangan بتراق bo‘lsa, keyingisi ma‘no farqlanishiga ega هر نیچا birikmasining هر نیچا qilib o‘zgartirilganidir.

Baytning nasriy bayoni bunday: Sendan ko‘ngil uzishga har qancha urinmay, ajabki, kundan-kun senga chandon bog‘lanib qoldim. Agar “vah” so‘zining gap mazuniga “oh, o‘kinch, tashvish; ajabo, ajab” kabi ma‘nolarni yuklashi hisobga olinsa, bir baytning o‘zida ikki marta ajablanishga hojat yo‘q! [Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати 1983, 369].

Ehtimol, kotiblar keyingi misradagi وه کی ga e‘tiboran, bayt boshidagi so‘zni ham shu asosda o‘qigandir. Shunisi ma‘lumki, bunday nusxalarning dastlabkisi Shohmurod xattot 1888-yilda ko‘chirgan №872 دیوانلاری مرقدہ دیوانلاری 1915-yilda Mullo O‘tab dastxatiga mansub №220 دیوان امیر نوای کلیات دیوان امیر نوای 1915-yilda Mullo O‘tab dastxatiga mansub №220 toshbosmasidir. Boshqa tomondan esa, Shohmurod ibn Shohne‘-matulloh tayyorlagan matndan keyingi kotiblar foydalangan bo‘lishlari mumkin. Zero, XIX asrga daxldor Qo‘qon hududida Muhammadlatif ibn Muhammadsharif Keshiy tomonidan ko‘chirilgan “Xazoyin ul-maoniy”ning O‘zR FASHI fondida saqlanayotgan №9746 hamda №1715 qo‘lyozmalarida yoki “Chahor devon”ning yagona to‘liq toshbosma nashri sanalgan №10293da ham bunday farqlanish mavjud emas.

“Badoye’ ul-vasat” devonidan kirgan quyidagi g‘azal matla’si ham №872, №306, №237, №19, №220 toshbosmalarda biroz o‘zgarish bilan ko‘chirilgan:

کونگلوم یوزار غمینگ تونی هر لحظه قیغولوق
چون شام بولدی هر نفس آرتار قرانغولوق.

Uning matni №216 va №808 qo‘lyozma nusxalarda:

کونگلوم بولور غمینگ تونی هر لحظه قیغولوق
چون شام بولدی هر نفس آرتار قرانغولوق.

shaklida tog‘ri berilgan.

Toshbosma nusxadagi بوزار so'zining بولور o'rnida ishlatilishi bayt mazmuniga zarar yetkazmagan. G'am tuning har onida qayg'u ko'ngilni buzishi va qalbning qayg'uda bo'lishi o'rtasida unchalik katta tafovut yo'q. Shu bilan birga, g'azalning 6-baytida ham quyidagicha holatni ko'rish mumkin:

اندين فلكنى ايلمس ايکين کوزگا پر دیر.

کیم بو ایرور حقیر جنابی انینگ اولوق.

Baytning tog'ri matni esa №216 va №808 qo'lyozma nusxalarda bu tarzda berilgan:

ایدین فلکنی ايلمس ايکين کوزگا پر دیر

کیم بو ایرور حقیر جنابی انینگ اولوق.

Ko'rinib turibdiki, ى harfining so'z o'rtasida kelgan shakli xato o'qilishi natijasida "oydin falak..." sifatlovchi aniqlovchili birikmasining ma'nosi o'zgargan. "Andin falakni ilmas ekan ko'zga piri dayr" misrasida fikr noaniqlik kasb etgan.

2. She'ning ayrim qismlari - bayt yoki bandlarni o'zgartirgan farqlar.

Mumtoz matnlarda bir harf o'zgarishi ham so'zning o'zgacha ma'no ifodasini yoxud bayt, band ma'nosini o'zgartirib yuborishi mumkin. Navoiyning lirik asarlari bayt yoki band tarzida mustaqil ma'no ifodalasa-da, ularning bir-birini taqozo qilishi yaxlit mantiqiy tizimni hosil qiladi. Shunday qilib, bir harf, bir so'zning o'zgarishi asar g'oyasiga ta'sir etishigacha olib boradi.

"Sanga" radifli g'azalda bir so'z o'rnida boshqasi qo'llanilishi oqibatida bayt ma'nosi yo'nalishi o'zgargan holatlar mavjud. To'rtinchi bayt 872, 306, 771, 912, 944, 22, 19, 18, 219, 220-devonlarda bu tarzda ko'chirilgan:

قای پری پیکرگا دیرسین تیلبا بولدونگ بو صفت

ای پری پیکر نی قیلسانگ قیل فدا بولدوم سنگا.

№6, №229-devonlarda esa:

قای پری پیکرگا دیرسین تیلبا بولدونگ بو صفت

ای پری پیکر نی قیلسانگ قیل منگا بولدوم سنگا.

baytining matni Navoiy kulliyoti (№808) bilan bir xil. Ammo №216 qo'lyozmada biroz farqlanish bor. Mazkur nusxada poetik mazmun mukammalligiga putur yetgan:

قای پری پیکرگا دیرسین تیلبا بولدونگ بو صفت

ای پری پیکر نی قیلسانگ قیل سنگا بولدوم سنگا.

Shu bois "Badoye' ul-bidoya"ning kirill alifbosidagi nashrida ham ayni jumla takrorlangan:

Qay pari paykarga dersen telba bo'ldung bu sifat,

Ey pari paykar, ne qilsang qil, sanga bo'ldum sanga.

[Навоий 1987, 48].

Albatta, qo'lyozma har qancha noyob nusxa bo'lmasin, kotib yo'l qo'yadigan xatoliklardan xoli bo'lishi mushkul. Bu holatda esa matnning muallif varianti mantiq asosida tiklanishi lozim bo'ladi.

872, 306, 771, 912, 944, 22, 19, 18, 219, 220-devonlardagi baytning mazmuni mantiqqa zid emas: Unga ko'ra, qaysi pari paykarga bunchalik telbalarcha oshiq bo'lding, deb so'raysan, ey pari paykarim, ne jabr-u jafo qilsang ham, senga fido bo'laman, deyilmoqda. Biroq bundan avvalgi – uchinchi baytda ham “fido bo'ldum sanga” birikmasi kelgan. Ketma-ket ayni jumladan foydalanib, bir xil ma'no ifodalash esa Navoiy uslubiga xos emas. 6 va 229-devonlardagi matni esa muallif variantiga muvofiq deyish mumkin. G'azalning maqta'sida yana ikki farqlanish bor. E'tiborli jihati, boshqa o'zgarishlar faqat u yoki bu devonda kuzatilsa, bu holat barcha toshbosma nusxalarda uchraydi:

غصه چنگیدین نوایی تابمادی عشاق ارا
تا نواییدیک اسیرو مبتلا بولدوم سنگا.

Yettinchi baytning matni №216 va №808 qo'lyozma nusxalarda quyidagicha:

غصه چنگیدین نوایی تابمیدیم عشاق ارا
تا نواییدیک اسیرو بی نوا بولدوم سنگا.

Kotibning birinchi misradagi تابمادی so'zini تابمیدیم shaklida ko'chirishiga o'zidan oldin kelgan نوایی ning taxallus deb o'ylagani natijasida sodir bo'lgan. Chunki taxallusli baytlar kesimi, odatda, uchinchi shaxs birlikda keladi. Ammo shoir har ikki misrada o'zakdosh so'zdan foydalanib, taxallusni ikkinchi misrada qo'llagan. Shu o'rinda XIX asrga oid №9746 hamda №1715 qo'lyozmalarga murojaat qilinganda boshqa bir vaziyat ko'zga tashlanadi. Bunda ayni shu so'z تابمیشام tarzida keladi. Navoiy hayotlik davrida ko'chirilgan biror qo'lyozmada g'azalning shunday so'z bilan ifodalanganini uchratmadik. Garchi shoir she'larining: “Bir kichik yoshlig' nigore topmisham nozukkina” [Навоий 2011, 558], “Ko'rmisham vojib baqosin ravshan andoqkim quyosh” [Навоий 2012, 20] misralaridan ko'rinadiki, fe'lning bunday shakli mavjud bo'lgan.

Ushbu baytdagi “g'ussa changidin...” birikmasining №10293 toshbosmada غصه دین چنگی tarzida noto'g'ri ko'chirilishi esa xattot Ibrohim Sul-ton Eroniyning o'zbek tili grammatik qoidalaridan yaxshi xabardor bo'lmaganligini bildiradi.

Matla' va ikkinchi baytdagi مبتلا بولدوم سنگا jummalari takrorlanib radd ul-qofiyani hosil qilgan bo'lsa, she'r oxirida بی نوا so'zi o'rniga

مبتلا ishlatilishi o'zidan oldingi اسير asirlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Zero, muhtalo so'zi "giriftor, duchor bo'lgan, ilingan, tutilgan; baxtsizlikka uchragan, baloga yo'liqqan; oshiq, aftoda" degan ma'nolarni bildirib, asir so'zini to'ldirib keladi. Ammo baribir badiiyatga zarar yetib, misra ritmi buzilgan [Навоий асарлари луғати 1972, 403]. Chunki "navo", "Navoiy", "benavo" o'zakdosh so'zlari esa ishtiyoq san'atining go'zal namunasi yuzaga keltirgan.

Mazkur maqta' bayt sabab-oqibat munosabatiga qurilgan. Faqat dastlab oqibat, so'ng sabab ko'rsatiladi – oshiq orasida g'am cholg'usining ohangini topmadim, sababi esa ma'shuqaga Navoiydek asir va g'arib bo'lmagani edi. Adabiyotshunos N.Komilov yuqoridagi misralarni shunday bayon qiladi: "Navoiydek sen mahbubaga asir-u benavo bo'lmaguncha oshiq orasida ishq alami kuyini eshitmadim" [Комилов 2018, 53].

Shunday qilib, yuqoridagi har ikki holatni biz kotib tahriri deyishimiz mumkin. Lekin bu tahrir toshbosmalarga yaqin davrda ko'chirilgan qo'lyozmalarda uchramadi. Xususan, DAM fondida saqlanayotgan (№25, 7-sahifa) 1245 (1829 – 1830)-yilda "Mahbub ul-qulub" bilan birga kitobat qilingan terma devonda ham بی و تاپدید va سوا so'zlari aslidek ko'chirilgan [Навоий асарлари луғати 1972, 403]. Shunga ko'ra, farqlanishlar faqat toshbosmalarga xos, ularni yuzaga keltirgan sabab esa kotiblarning matnga erkin munosabatda bo'lganligini bildiradi.

Kuzatishimizcha, XX asr terma devonlari tarkibidagi she'rlarning ko'pi "Badoye' ul-vasat"dan olingan. Ayni devondan tanlangan ishqiy mavzudagi "manga" radifli g'azal ham №229, №944, №220, №219-toshbosmalarda ayrim matniy o'zgarishlarga uchragan. Jumladan, she'rning 4-baytida kotibning tahriri bilan quyidagi farqlanish yuzaga kelgan:

مضطرب مین چرخ ینگلیغکیم نجوم تیره دین
تنده هر دم یوز تمن داغ نهانی دور منگا

Mazkur bayt №216 va №808 qo'lyozma nusxalarda bu tarzda berilgan:

مضطرب مین چرخ ینگلیغکیم نجوم تیره دین
تنده هر کون یوز تمن داغ نهانی دور منگا

Ko'rinib turibdiki, کون so'zi دم bilan almashtirilgan. Ularning misradagi ma'nosini ko'rib chiqish orqali o'zgarish sabablarini izohlash mumkin bo'ladi. G'azal oshiqning ma'shuqasi jabr-u zulmidan ozorlanishlari bilan boshlanib, baytdan-baytga tadrijiy ravishda rivojlantirib boriladi. 4-baytda lirik qahramon iztirobda qolganini osmonning xira yulduzli holatiga o'xshatib, har on tanasini

hisobsiz yashirin alam o'rtaganini izhor qiladi. Demak, bu yerda كون so'zi "vaqt, fursat, on, zamona" ma'nosida kelmoqda [Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати 1983, 138]. Ammo XX asr adabiy tilida "kun" so'zi bu ma'noda faol ishlatilmagan. Shunga ko'ra kotib uning sinonimini qo'llashni ma'qul ko'rgan. Garchi ma'noga jiddiy ta'sir ko'rsatmagan bo'lsa-da, mumtoz matnlarning asl holati saqlanib qolishi maqbul bo'lar edi. Bu haqida matnshunos O.Jo'raboyev shunday deydi: "Asl navoiyona matn olis o'tmishda qolib, ko'chirilayotgan zamonning kitobxoni anglaydigan matnni taqdim etishga urinish yuzaga kela boshladi" [Jo'raboyev 2023, 9]. Zotan, Navoiy devonlarining ikkinchi yo uchinchi shaxslar tomonidan tahrir qilinishi matnning asliyatdan uzoqlashishiga sabab bo'lgan.

Ushbu g'azalning №872, №306, №229, №944, №912, №248, №220, №219 nusxalardagi 6-, 7-baytlarida esa tayanilgan manbadan xato o'qilishi va ko'chirilishi oqibatida mazmunga putur yetgan:

ایکی دیرسین عشق ارا اولماق زیاندور عمر سود
هر نی سودیدور سینگا انیکیم زیانی دور میگا.
کور میشام واجیب بقاسین روشن انداکیم قویاش
تاکی امکان سایه ینگلیغ کوزدا فانیدور منگا.

Baytlarning №216 devon va №808 kulliyotdagi ko'rinishi esa quyidagicha:

ایکی دیرسین عشق ارا اولمک زیاندور عمر سود
هر نی سودیدور سینگا نیکیم زیانی دور منگا.
کور میشام واجیب بقاسین روشن انداکیم قویاش
تاکی ایمکان سایه ینگلیغ کوزده فانیدور منگا.

Misralardagi farqlanishlarni bir harf orttirilishi hamda diakretik belgilarning notog'ri ko'chirilishi yuzaga keltirgan. Bir qaraganda, نیکیم va انیکیم so'zlari farqlanmaydigandek ko'rinsada, ularning ma'nosi bayt, hatto butun g'azal mazmuniga ta'sir o'tkaza oladi. Bunda ma'shuqa o'z oshig'iga ishq aro o'lmoqdan hayot afzalligini aytadi. Yori esa unga har yaxshilik senga-yu, nimaiki yomonlik bo'lsa, menga bo'laversin deya jo'mardlik qiladi. Ammo ikkinchi misraga انیکیم so'zi qo'yilsa, har yaxshi narsa senga-yu, undan keladigan yomonlik menga, degan g'azal mazmuniga zid qarash paydo bo'ladi. Zero, sevgilisini hayoti jovidoni deb bilgan oshiq ishqdan keladigan telbalik va oshiqlik savdolariga rozi, hatto joniga qasd qilsa-da, uni tabibi hisoblasa-yu, unga xayrli bo'lgan narsani o'ziga ziyon deb bilishi ma'no tadrijiyligini buzib yuboradi.

Keyingi baytdagi فانیدور so'zining قانیدور tarzda ko'chirilishi ham gap mazmunini xiralashtirgan. Chunki o'zidan avvalgi misrada

“baqosin” ishlatilmoqda. فانى “yo‘q bo‘luvchi, yo‘qoluvchi, bituvchi”, فانع esa “qanoat qiluvchi, rozi bo‘luvchi” degan ma‘nolarni bildiradi [Навоий асарлари луғати 1972, 641]. Odatda, mumtoz adabiyotda fano va baqo tushunchalari yonma-yon kelib tazod san‘atini hosil qiladi. Ushbu qismda ham quyoshning yorug‘ligi abadiy bajarilib turadigan harakat sifatida yorga yetishish imkoni xuddi soyaning ko‘zdan yo‘q bo‘lib qolishiga o‘xshashi bilan zid keltirilgan. Zero, soyaga o‘xshatilgan imkonning ko‘zni qoniqtirishidan ko‘ra uning tez fursatda yo‘q bo‘lishiga ishonish mantiqan tog‘ri bo‘ladi.

G‘azalning 4-, 5-bayti №872, №306 hamda №248 devonlardan tushirib qoldirilgan. Bu tahrirning sababi esa kotiblarning devondagi g‘azallarining 7 baytliga aylantirib, bir xillashtirishni maqsad qilishgani bo‘lgan. Zero, bu holat yuqorida keltirilgan nusxalarga kirgan boshqa g‘azallarda ham uchraydi.

Toshbosma devonlardagi barcha matniy tafovutlar faqat kotib tahriri yoki xatosi bilan sodir bo‘lmagan. Bunda xattot tanlagan asl manbaning keyingi qo‘lyozmalar bilan farqlanishida ham aks etgan. Jumladan, №216 qo‘lyozma devondagi kabi №872, №306, №6, №248, №229, №944, №912, №22, №18, №19, №220 toshbosmalarning quyidagi matla bilan boshlanuvchi hamd g‘azali ham ana shu shaklda kelgan:

ای مصحف رخسارینگ ازل خطیدین انشا
دییباچه حسنونگغه ابد نقطه سی طغرا.

Uning №808 qo‘lyozmadagi matni esa:

ای صفحه رخسارینگ ازل خطیدین انشا
دییباچه حسنونگغه ابد نقطه سی طغرا.

tarzida tahrir qilingan. Bu haqida navoiyshunos D.Salohiy shunday mulohaza qiladi: “Bu yerda mus’haf – to‘liq bir kitob ma‘nosidagi so‘zdan ko‘ra, o‘sha tabarruk kitobning bir sahifasi mazmunidagi “sahfayi” degan tahrirning insho etilishi har tomonlama ma‘quldir. Bundan tashqari, “ruxsoring kitobi” degandan ko‘ra “ruxsoring sahifasi” iborasi ancha aniq. Ochiq turgan kitobning ikki sahifasini inson chehrasiga, ikki yuzga qiyos qilsa bo‘ladi” [Салохий 2004, 41]. Demak, bu farqlanishga kotib yoki davrning mumtoz matn tilini soddalashtirish masalasi ta‘sir etmagan. Ammo keyingi misralardagi tafovutlar xattotning bevosita aralashuvi bilan sodir bo‘lgan deyish mumkin.

3-, 4-baytlar:

مشاطه صنعنگدورور اولکیم نفس ایچره
کوک کوزگوسین اقشام کولیدین قیلدی مجلا.
نون شکلی یوزونگ کوزگوسیدین بولدی مشگل.

تون طوره سى مھرينگ يلىدىن بولدى مطراً.

№216 hamda №808-qo'lyozmalardagi matni:

مشاطه صنعنگدورور اولکيم نفس ايچره

کون کوزگوسين اقسام کوليدين قيلدى مجلا.

کون شکلى يوزونگ سجده سيدين بولدى مشگل

تون طوره سى قھرينگ يلىدىن بولدى مطراً.

Ko'rinib turibdiki, XX asr kotiblari ikki baytning o'zida to'rt so'zga o'zgartirish kiritishgan. Ularning uchitasi

– کون – کوك, کون – نون, قھرينگ – مھرينگ

arab yozuvida shaklan bir-biriga o'xshash va ba'zi badxat ko'chirilgan devonlarda ularning aniq shakli anglashilmaydi. Qolaversa, ba'zi jumalalarda o'zini oqlagandek taassurot uyg'otadi. Masalan, XX asr kishisiga "kun" – shakli emas, "nun" – shakli" ko'proq aniq tushuncha anglatadigandek tuyiladi.

Navoiyning eng mashhur g'azallaridan hisoblangan ushbu asarning Allohga hamd mavzusida ekanligini yuqorida ta'kidladik. Biroq toshbosmadagi matn o'zgarishlari mavzuning umumiy tavsifiga parda tortgan ko'rinadi. Baytlarning nasriy bayoni bunday:

Sening pardozlash, bezatish qudrating bir nafasda kunduzning oynasini tun kuli bilan yaltiratib tozalaydi. Kun, ya'ni quyosh Senga sajda qilib, shaklga kiradi, tunning zulfi esa qahrining shamolidan tozalanadi.

Toshbosma devondagi "ko'k ko'zgusi" birikmasi esa osmonni tun kuli jilolantirgani haqida tasavvur berib, Ollohning kun va tunni yaratganiga qilingan ishorani anglatolmaydi. "Nun shakli" jumlasini "quyoshning shakli" ma'nosini bermaydi. Zero, quyoshning shaklini faqat botayotgan (sajdaga bosh qo'yayotgan) paytidagina ko'rish mumkin. 4-baytdagi سجده سيدين so'zining o'rniga کوزگوسيدين xato qo'llanganini ham yuqoridagi mazmunga zid kelishidan bilish mumkin.

"Qahrining" o'rniga "mehrining" so'zi almashishi ham bejiz emasdek. Ularning o'rtasida mantiqiy bog'lanish bor. Ushbu baytni N.Komilov shunday sharhlaydi: "...Parvardigor o'zaro zidlikni bir-biriga bog'liq qilib yaratgan. Bu ilohiy hikmat: tunsiz kun, kunduzsiz tun chiroyli emas va butun bo'lmaydi. Kunduz (quyoshning) munavvar shakli. Kunni Xudoning mehriga, tunni uning qahriga o'xshatganda ham, shu hikmat nazarda tutilgan" [Комилов 2018, 20]. Yuqoridagi toshbosma matnida esa buning aksi – tun yaratganning mehri sifatida gavdalantirilgan.

872, 306, 19, 771, 237, 248 devonlarda quyidagi matla bilan boshlanuvchi g'azalda ham qo'lyozmalar o'rtasidagi farqlar aks

etgan:

هوا خوش ایردی وایلکیمدا بر قدح می ناب
اچار ایردیم ولی غمدین قدح قدح خوناب.

G'azalning №808 kulliyotdagi matnida esa:

هوا خوش ایردی و اللییدا بر قدح می ناب
اچار ایردیم ولی غمدین قدح قدح خوناب.

tarzida kelgan. Dastlab, "Badoye' ul-bidoya" №216 matnida aylkımda ishlatilgan bo'lsa, "G'aroyib us-sig'ar"ga اللییدا shaklida tahrirlab kiritilgan. Demak, toshbosmalarga dastlabki qo'lyozmalar asos qilib olingan deb xulosa qilish mumkin. Ikkinchi tomondan, xush havo chog'ida qadahdagi mayning lirik qahramon oldida bo'lishidan ko'ra qo'lida turishi haqiqatga yaqinroq bo'ladi, chunki ikkinchi misrada uning g'am bilan to'la qadahni ichganiga ishora bor.

Mazkur g'azalning 7-bayti esa quyidagicha berilgan:

چو ساقی ایتی قدح کوزگوسیدا جلو ه حسن
نی عیب عاشق بیچاره کونگلی بولسا کباب.

Navoiy hayotlik davrida ko'chirilgan №216 devon va №808 kulliyotda:

چو ساقی ایتی قدح کوزگوسیدا جلو ه حسن
نی عیب عاشق میخواره کونگلی بولسا بیاب.

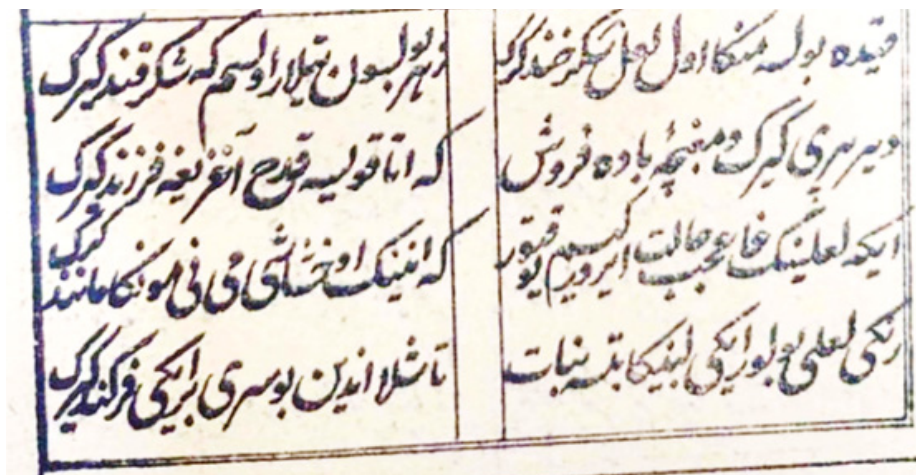
shaklida kelgan. Har ikki so'zning baytga muvofiqligini bilish uchun uning mazmun-ma'nosiga qarash joiz. She'ning boshdan oxiri bir voqea tizginiga qurilganligi uning voqeaband g'azal ekanligini ko'rsatib turibdi. Ya'ni, xush havo kunlarining birida oshiq ma'shuqasini uchratib qoladi. Tabiiyki, uning qo'lida ishq mayi to'latilgan qadah bor edi. Yorini ko'rgan oshiq u bilan may ichishni taklif qiladi. Ne g'ussa-yu betoqatliklardan so'ng nihoyat sarvqomat lutf qilib maydan tatib ko'radi-yu, yuz nayrang bilan darhol qaytarib beradi. Shu yerga kelganda yuqoridagi bayt mazmuniga e'tiborni qaratamiz: Ma'lumki, tiniq may xuddi suv kabi ko'zgu vazifasini bajarishi mumkin. Soqiy (sevgili) qadahni ichib, uzatarkan, aksi mayda muhrlanib qoladi. Mayxo'r mahbub esa qadah ko'zqusida jilvalangan husnni ko'rib, ko'ngli battar xarob bo'ladi. Yorning aksini qadahda ko'rish an'anasi "G'aroyib-us-sigar"ning dastlabki g'azalidayoq ko'zga tashlanadi: "... Yor aksin mayda ko'r deb jomdin chiqti sado" [Navoiy 2011, 20]. Baytdagi "yabob" so'zi esa "xarob, kambag'al, qashshoq" ma'nolarini anglatadi [Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати 1983, 587]. Toshbosmadagi farqli misra mazmuniga ko'ra esa bunday: ne aybki, bechora oshiq ko'ngli bundan kabob (kuyib) bo'ldi. Ko'rinib turibdiki, bosma nashrdagi mazmun ham asliyatdan jiddiy farq qilmaydi, ammo oshiq,

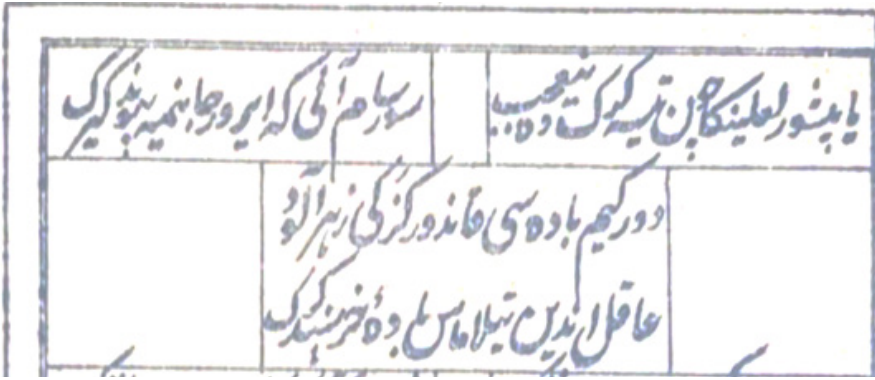
ma'shuq va may uchligi asosiga qurilgan g'azal kompozitsiyasida "mayxora" va "yabob" so'zlari yaqinroq va aniq ma'no ifodalashga xizmat qiladi.

3. Radifning o'zgarishi bilan she'r mazmunini o'zgartirgan farq.

May Navoiy lirikasida ishq mavzusini keng ko'lam va miqyosda talqin etuvchi vosita sanaladi. Shoir devonlari ichida may haqida maxsus yozilgan she'rlar ham ko'plab topiladi. Jumladan, biz yuqorida matniy tafovutlari haqida fikr yuritgan "Havo xush erdi-yu ollimda bir qadah mayi nob..." deb boshlanuvchi g'azalida ham boshdan oxir lirik qahramon kayfiyatini izhor qilishda may timsolidan foydalanilgan. Ushbu timsolning ijodkor she'riyatidagi o'rnini navoiyshunos A.Hayitmetov shunday izohlaydi: "Navoiy ishqiy g'azallarida, muhabbat bilan bir o'rinda, mayni, mayxonani, mayxona pirini ulug'lash odatga, an'anaga aylangan, boshqacha qilib aytganda, may Navoiy g'azallarida haqiqiy muhabbatning yo'ldoshidir" [Хайитметов 2015, 153]. May, boda, jom so'zlari bilan bir qatorda ba'zan gazak ham ishlatiladi. Chunki u "may ichgandan so'ng tanovul qilinadigan yengil ovqat" yoki shirinlik hisoblanadi [Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати 1983, 391].

"Favoyid ul-kibar" devonining 332-g'azali "gazak" radifi bilan tugaydi. Ana shu lirik namunaning toshbosma terma devonlarda ham o'z o'rnini bor. Xususan, u №6 (145-g'azal), №229 (122-g'azal), №944 (116-g'azal), №912 (108-g'azal) devonlarga kiritilgan. G'azal matnining matniy xatolarini ko'rsatish uchun uni to'liq berishni ma'qul topdik:

G'azalning maqtasi to'rt devonda keltirilmagan.

№219 (167-g'azal), №220 (187-g'azal) toshbosmalardagi g'azallar №808 kulliyot matni bilan solishtirilganda bir xilligi ma'lum bo'ldi.

Ushbu matndan ko'rinib turibdiki, g'azalning o'n uch o'rnida matn o'zgarishga uchragan. Bularning ayrimlari kotib tahriri ostida, ba'zilari tayanilgan manbadan xato o'qilishi natijasida sodir bo'lgan. Shuni ta'kidlash joizki, qo'lyozma bilan qiyoslanganda toshbosma devonlarda bunchalar ko'p matniy farqlanishga ega boshqa biror asarga duch kelmaymiz. Kotib tahriri g'azal mazmun-mohiyatini butunlay o'zgartirib yuborgan. Bu jarayon ma'lum ma'noli radifni umuman boshqa ma'noli so'z bilan almashtirish natijasida amalga oshirilgan.

Navoiyshunos Y.Is'hoqov radifning xos xususiyati sifatida she'rda muayyan fikrni, maqsadni yoki uning bir jihatini ta'kidlashga xizmat qilishini ko'rsatadi [Исҳоқов 2014, 140]. Chunki muraddaf she'rning har baytida biror tushuncha qayta-qayta eslatiladi. Yuqoridagi g'azalda ham گرگ radifining کیرک bilan almashishi yakka baytni emas, butun kompozitsiyani buzib yuborgan. Ushbu so'zlar shaklan bir-biriga yaqin, ya'ni bir nuqta bilan (ر va ز) farqlanadi. Albatta, bu tahrir qilinmagan, ehtimol, kotib so'zni xato o'qigandir, deb qarash ham mumkin. Ammo 6-baytdagi فاندور گزى دورگيم باده سى misrasida ushbu so'z to'g'ri ko'chirilmoqda. She'rda sakkiz marta radif qatnashar ekan, kotib ularning, hech bo'lmasa, bittasini to'g'ri holatda o'qishi lozim edi. Demak, bu holatda so'z atayin tahrir qilingan, degan xulosaga borish mumkin. Muallif matniga atayin kiritilgan o'zgartishlar haqida adabiyotshunos A.Eshonboboyev aytganidek, ma'no-mazmun bilan aloqador "parcha" ortida ijodkor asariga munosabat, talqin yotadi [Эшонбобоев 2022, 96-102]. Bunda g'azalning toshbosma devondagi matni va qo'lyozma nusxasi

bilan qiyoslash ana shu munosabatga aniqlik kiritadi.

“Gazak” radifli g‘azalning №808 kulliyotdagi matlasi quyidagicha:

میدا بولسه منگا اول لعل شکر خند گزک
زهر بولسون تیلار اولسم شکر قند گزک.

Ko‘rinadiki, baytda qo‘lyozma matn toshbosmadan ikki so‘z – می va گزک bilan farqlanmoqda. Oshiq may ichayotganda ma‘shuqasining lablari gazak (shirinlik) bo‘lishini istaydi. Zero, may bu ishq, ishq esa vasl tilaydi. Yorning lablari bo‘lsa, vasldan dalolat. Buning o‘rniga shakar va qandni gazak qilishni istasam, u shirin emas, achchiq zahar bo‘lsin, deydi u. Toshbosmada esa misra juda jo‘n ma‘no ifodalab qolgan: qayda bo‘lsam ham, menga ul go‘zal yor kerak. Chuqurroq mulohaza qilinsa, bu so‘zlar bir-birini taqozo qilgani uchun o‘zgartirilgani oydinlashadi. Aslida, may mavzusi o‘zbek g‘azalchiligida Navoiy davrigacha asosiy mavzularga yondashib kelmagan. Buning sababini A.Hayitmetov shunday dalillaydi: “Ma‘lumki, musulmon ruhoniylari may ichishni taqiq qilar, davlat ma‘murlari esa ichuvchilarni ta‘qib etar edilar. Shuning uchun tabiiy ma‘nodagi mayni to‘g‘ridan to‘g‘ri targ‘ib etish eski zardushtiylik dinini yoqlash, islomga mavjud ma‘muriyatga qarshi borish degan gap edi” [Ҳайитметов 2015, 153]. May va gazakning bir misrada kelishi esa uni yanada moddiylashtirgandek ko‘rinadi. Avvalo, XX asrda ham bunday qarashlarning ma‘lum qismi bo‘lgani tabiiy. Ikkinchi tomondan, Navoiy devonlarining madrasa, eski va yangi usul maktablarida darslik sifatida o‘qitilishi ham ushbu tahrirga ta‘sir o‘tkazgan bo‘lishi mumkin. Qolaversa, bu holat kotibdan shoir asarlari bilan chuqur tanishganlik, nozik ma‘nolarni anglashga uquvli bo‘lishini ham talab etadi. Masalan, №219 va №220-devonlarni ko‘chirgan Mullo Yo‘ldosh va Mullo O‘tab bunday xato yoki tahrirga yo‘l qo‘yishmagan. Xususan, matnshunos M.Hakimov Mullo O‘tabning Navoiy devonidan tashqari, xalq kitoblarini ko‘chirishda salmoqli hissa qo‘shganini, nazmni yaxshi tushungani, o‘zi ham she‘rlar yozgani haqida ma‘lumot beradi [Ҳакимов 1991, 49]. Bu kabi omillar kitobning savodli ko‘chirilishiga yordam berishi shubhasiz.

G‘azalning №808 nusxadagi 2-baytida esa bu tarzda:

دیر پری کیرک و مغبچه باده فروش
کی اتا قویسه قدح اغزیم ه فرز ند گزک.

Mazkur baytdan g‘azalning rindona mavzuda ekanligi to‘liq anglashiladi. Matla va 2-bayt o‘rtasidagi bog‘liqlikni may va gazak ta‘minlab turibdi. O‘z ma‘nosida dayr piri – mayxona boshlig‘i,

mug'bacha – may tashuvchi, bodafurush – may sotuvchini anglatadi. Ammo Navoiy bundan ancha yuksakroq ma'nolarni ko'zlagani tayin. Dayr piri – piri komil huzuri, oriflar majlisi, mug'bacha esa “komil pirni oshiq bilan bog'laydigan, Allohdan mujda keltiradigan farishta timsoli” [Комилов 2009, 291]. Ma'lumki, komil inson huzuridagi suhbatlar ilohiy ishqni mavjlantiradi, bunda mug'bacha pir va oshiq o'rtasidagi aloqani bog'lab turadigan vositachidir. May quyuvchi – ota, mayxo'r va farzand ham yuqoridagi timsollarning hayotiy shakllaridir. Afsuski, bunday teran ma'no toshbosma nusxalardagi فرزند so'zining پیوند shaklida xato ko'chirilishi bilan yuzaga chiqmay qolgan.

G'azalning 4-baytida لعلى رنگى jumlasining لعلى رنگى tarzida o'zgartirib ko'chirilishi bilan ma'noga zarar yetmagan. 5-baytning misrasidagi گزک bu yerda ham xato ko'chirilgan. Natijada ushbu qismda tugal ma'noga erishilmagan.

Toshbosma devonlardagi 6-baytda ham matniy o'zgarish mavjud. Uning №808 qo'lyozmadagi matni quyidagicha:

دورکیم باده سینینگدور کزکی زهر الود
عاقل اندین تیلامس باده خرمند کزک.

Bunda باده سی قاندور so'zi باده سینینگدور shaklida xato ko'chirilgan. Ularning arab yozuvidagi shakli bir-biriga mos tushishi (chunki kotiblarning xati alohida xususiyatlarga ega bo'lgan) sabab ushbu xatolik yuz bergan bo'lishi mumkin. Ikkinchi tomondan, bodaning qizil rangga, qonga o'xshashi ham mantiqiy bog'liqlik kasb etib, bir so'z emas, jumla sifatida o'qilishiga olib kelgan. Oqibatda, vazn talabi ham buzilgan.

Baytning qisqa mazmuni esa bunday: davr tuzumidan nolish, noroziliklarni izhor etishda mayning vositachiligi Navoiy she'riyatidagi rindlikning asosiy belgilaridan sanaladi. Dayr piri, ya'ni piri komil beradigan boda haqiqat va ma'rifat sirlarini anglashga yordam bersa, zamonaning mayi azob-uqubat, nohaqliklarga muhtalo qiladi. Aslida, gazak shirin narsa bo'lsa-da, uning davrga tegishliligining o'ziyoq zahar aralashgan kabidir. Shu bois oqil odam dunyo ishqini, dono esa shirin hayotni tilamaydi.

Demak, №6, №229, №944, №912 devonlardagi aslida “Mayda bo'lsa manga ul yor shakarxand gazak” deb boshlanuvchi g'azali bir qancha xatolar sabab asl ma'nosidan uzoqlashib ketgani yuqoridagi misollar orqali ma'lum bo'ldi. Ushbu manbalarining dastlabkisi Turkiston harbiy okrugi matbaasida 1900-yilda chop etilgan Abdulg'afur kotib ko'chirgan دیوانلاری میر علیشیر نوای نورالله مرقدہ دیوانلاری “Mir Alisher Navoiy navarallohu marqadahu devonlari”dir. Ehtimol,

keyingi nusxalar shu devonga tayanib ko'chirilgan bo'lishi ham mumkin. E'tiborli tomoni, nuqsonli matn nusxalarining barchasi Toshkent hududida 1900 – 1915-yillarda chop etilgan. Davrning va hududning yaqinligi devonlarning matniga ham ta'sir ko'rsatgan. Ammo ularning hech biri she'rlar hajmi va tanlanishi jihatdan to'la-to'kis bir-birini takrorlamaydi.

Xulosa

Toshbosma matnlarni qo'lyozma nusxalar bilan qiyoslashda so'z va so'z birikmalarini, bayt va bandlarni, butun kontekstni o'zgartirgan farqli jihatlariga e'tibor qaratish Navoiy lirik merosi manbalarining XIX – XX asrdagi umumiy holatini ko'rsatib beradi. Bunda qo'shimchalardagi farqlar imlo qoidalaringning unifikatsiya qilinmaganligi bilan bog'liq bo'lsa, band va kontekstni o'zgartirgan farqlar kotibning matni xato anglashi va ko'chirishi yoxud bugungi tilga moslashtirishi bilan bog'liqdir. Toshbosma devonlardagi she'rlar asosan "Xazoyin ul-maoniy" dan olingan bo'lsa-da, ayrimlari "Ilk devon" dagi matni namoyon qiladi. Ushbu holat kotiblar "Xazoyin ul-maoniy" qo'lyozmalaridan tashqari boshqa nusxalarga ham tayanganidan darak beradi. Qolaversa, bir necha devonda ayni xatolarning kuzatilishi ham ularning bir xil qo'lyozma manbaga yoxud o'zidan oldingi hurmatli kotiblar tayyorlagan toshbosma devon nashrlariga murojaat qilganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar

- Алишер Навоий. 1987. *Бадоеъ ул-бидоя*. МАТ. 20 томлик. II жилд. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий *асарлари тилининг изоҳли луғати*. 1983. Тўрт томлик. I жилд. Тошкент: Фан.
- Alisher Navoiy. *Devon*. №25 qo'lyozma. O'zR FA DAM fondi.
- Alisher Navoiy. *Chor devon*. №10293 toshbosma, O'zR FASHI fondi.
- Alisher Navoiy. 2011. *G'aroyib us-sig'ar*. TAT. I jild. Toshkent: G'afur G'ulom.
- Абдурахмонов, Ғ, Шукуров, Ш, Маҳмудов Қ. 2008. *Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси*. Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти.
- Беҳбудий, Маҳмудхўжа. 2021. *Танланган асарлар*. I жилд. Тошкент: Akademnashr.
- Эшонбобоев, А. 2022. "Алишер Навоий асарларининг танқидий матни ва замонавий нашр муаммолари". "Адабиётшуносликнинг долзарб муаммолари": Республика илмий-назарий конференцияси. Тошкент.
- Жумахўжа, Н. 2021. *"Қаро қўзум..." ғазали тадқиқи*. Тошкент: Muharrir.
- Исҳоқов, Ё. 2014. *Сўз санъати сўзлиги*. Тошкент: O'zbekiston.
- Комилов, Н. 2018. *"Мубтало бўлдум санго"*. *Навоий ғазалиёти*

талқинлари. Тошкент: O'zbekiston.

Комилов, Н. 2012. *Маънолар оламига сафар*. Тошкент: Тамаддун.

Комилов, Н. 2009. *Тасаввуф*. Тошкент: Мовароуннахр – Ўзбекистон.

Лихачев, Д.С. 1964. *Текстология*. Краткий очерк. Москва: Наука.

Навой асарлари луғати. 1972. Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов.
Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат
нашриёти.

Салоҳий, Д. 2004. “Бадоеъ ул-бидоя” малоҳати. Тошкент: Фан.

Ҳайитметов, А. 2015. *Навой лирикаси*. Тошкент: Ўзбекистон.

Ҳакимов, М. 1991. *Навой асарларини кўчирган хаттотлар*. Тошкент:
Фан.

Textual-Comparative Study of Alisher Navoi's Lithographed Divans with Reliable Manuscripts

Dilnoza Rustamova¹

Abstract

This article is devoted to the textual-comparative study of Alisher Navoi's lithographed divans. The comparison of texts is based on the Tashkent copy (inv. 216) of “Badoye' ul-bidoya,” the complete works of Navoi (Revan 808) copied by Darvesh Muhammad Taqi and preserved in the Topkapi Palace Library in Istanbul, as well as lithographed copies of the poet's divans preserved in the fund of the State Museum of Literature, numbered 872, 306, 771, E.6, 237, 248, 229, 944, 912, 22, 219, 220, 18, and E.19. As a result, several textual differences have been identified, and the reasons for their origin have been discussed.

Key words: *manuscript source, lithographed divan, scribe, publisher, “Qaro ko'zum,” ghazal, radif.*

References

Alisher Navoiy. 1987. *Badoe' ul-bidoya*. MAT. 20 tomlik. II jild. Toshkent: Fan.

Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 1983. To'rt tomlik. I jild. Toshkent: Fan.

¹ Dilnoza A. Rustamova – the research associate at the Alisher Navoi State Museum of Literature.

E-pochta: dilnozaahmadqizi@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-5422-9915

For citation: Rustamova, D. A. 2025. “Textual-Comparative Study of Alisher Navoi's Lithographed Divans with Reliable Manuscripts”. *Golden Scripts* 1: 54 – 71.

Alisher Navoiy. *Devon*. №25 qo'lyozma. O'zR FA DAM fondi.

Alisher Navoiy. *Chor devon*. №10293 toshbosma, O'zR FASHI fondi.

Alisher Navoiy. 2011. *G'aroyib us-sig'ar*. TAT. I jild. Toshkent: G'afur G'ulom. Abdurahmonov, G', Shukurov, Sh, Mahmudov Q. 2008. *O'zbek tilining tarixiy grammatikasi*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.

Behbudiy, Mahmudxo'ja. 2021. *Tanlangan asarlar*. I jild. Toshkent: Akademnashr.

Eshonboboev, A. 2022. "Alisher Navoiy asarlarining tanqidiy matni va zamonaviy nashr muammolari". "Adabiyotshunoslikning dolzarb muammolari": Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi. Toshkent.

Jumaxo'ja, N. 2021. "*Qaro ko'zum...*" *g'azali tadqiqi*. Toshkent: Muharrir.

Is'hoqov, Yo. 2014. *So'z san'ati so'zligi*. Toshkent: O'zbekiston.

Komilov, N. 2018. "Muhtalo bo'ldum sango". *Navoiy g'azaliyoti talqinlari*. Toshkent: O'zbekiston.

Komilov, N. 2012. *Ma'nolar olamiga safar*. Toshkent: Tamaddun.

Komilov, N. 2009. *Tasavvuf*. Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston.

Lixachev, D.S. 1964. *Tekstologiya*. Kratkiy ocherk. Moskva: Nauka.

Navoiy asarlari lug'ati. 1972. Tuzuvchilar: P.Shamsiev, S.Ibrohimov. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.

Salohiy, D. 2004. "Badoe' ul-bidoya" malohati. Toshkent: Fan.

Hayitmetov, A. 2015. *Navoiy lirikasi*. Toshkent: O'zbekiston.

Hakimov, M. 1991. *Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar*. Toshkent: Fan.